

УДК 330.342.146:338.2:330.837:124.5(477)
JEL O10

М. І. Мельник, Ю. Р. Злидник

Аксіологічні чинники модернізації соціально-економічного розвитку України

Обґрунтовано роль ключових аксіологічних чинників (духовного, морально-етичного, освітнього, культурного та ментального) у вирішенні основних проблем модернізації соціально-економічного розвитку країни. Запропоновано авторське трактування дефініції «аксіологічні чинники модернізації соціально-економічного розвитку». Здійснено соціологічне обстеження ролі та значення аксіологічних чинників у соціально-економічній системі України. Проведено компаративний аналіз взаємозалежності основних макроекономічних показників і ціннісних характеристик економічного середовища на основі міжнародних зіставлень. Розроблено концептуальні підходи та принципи аксіологічної модернізації соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: аксіологічні чинники, модернізація, соціально-економічний розвиток, аксіологізація інституційного середовища, державне регулювання модернізаційних процесів, аксіологічна модернізація соціально-економічного розвитку.

Ключовими проблемами сучасного розвитку національної економіки є деформації базових інституційних принципів економічних взаємовідносин. Девіантні прояви у вітчизняній суспільно-економічній системі (корупція, хабарництво, рейдерство, тінізація економічної діяльності, правовий нігілізм у суспільстві, морально-етична і духовна деградація тощо), безвідповідальна господарська діяльність з безмежним зростанням споживчих потреб на фоні обмеженості ресурсів потребують аксіологічної модернізації соціально-економічного розвитку України з відповідним інституційним проектуванням системи державного регулювання національної економіки.

Формування економічної системи та державної політики в більшості високорозвинених країн відбувалося під впливом глибоких духовно-моральних цінностей засновників, які детермінували основні цивілізовані та демократичні принципи інституційного розвитку цих країн, що принесло як соціальний, так і економічний ефект. Становлення системи ціннісних орієнтирів економічної діяльності в період незалежності України обумовлене певним симбіозом залишків радянської ідеології та інституційної деформації розвитку ринкових взаємовідносин. Враховуючи вітчизняні реалії та визначальну роль ціннісних чинників (духовних, моральних, етичних, освітніх, культурних, ментальних тощо) у становленні цивілізованих і високорозвинених суспільно-економічних систем, актуальним і своєчасним для України є формування аксіологічної моделі модернізації її соціально-економічного розвитку.

До вітчизняних учених, які здійснювали дослідження впливу окремих аксіологічних чинників на побудову та розвиток економічної системи, належать: С. Вовканич, К. Возьний, В. Геєць, А. Гриценко, О. Зибарева, О. Іляш, Л. Козарезенко, В. Крупін, О. Комарова, О. Левченко, Н. Легінькова, О. Магопець, В. Макаренко, М. Мельник, А. Мокій, Л. Семів, М. Семікіна, Л. Чупрій, Л. Шевчук, О. Щекович та ін. Своєю чергою, окремі концептуальні підходи до формування інституційної та аксіологічної основи соціально-економічного розвитку різних країн розкрито у фундаментальних працях Х. Алфорда, М. Вебера, Ф. Хайєка, В. Ойкена, Л. Ерхарда, С. Дятлова, С. Лукіна, І. Назарова, Д. Норта, Е. Орлянського, А. Попова, В. Полтеровича, А. Римарьової, О. Сухарева.

© М. І. Мельник, Ю. Р. Злидник, 2015.

Попри вагомий доробок учених, необхідним є дослідження впливу аксіологічних чинників на соціально-економічний розвиток України та прикладних аспектів його аксіологічної модернізації з відповідними змінами інституційного середовища суспільно-економічних взаємовідносин у контексті усунення інституційних деформацій, духовно-інтелектуального розвитку, соціалізації особистості, стимулювання соціальної відповідальності та солідарності суб'єктів економіки тощо.

Метою статті є дослідження аксіологічних чинників і концептуальних підходів модернізації соціально-економічного розвитку України.

Дослідження еволюції поглядів щодо ролі аксіологічних чинників у соціально-економічному розвитку країн, починаючи від класичної теорії і закінчуючи інституційною та неоінституційною, дозволило виявити тенденції до зростання наукового інтересу до цієї проблеми, вагомість окремих аксіологічних чинників на кожному етапі економічного поступу, а також встановити взаємозалежність між динамікою економічного зростання, появою новітніх суспільно-економічних явищ і сформованою в суспільстві системою ціннісних принципів (переконань, потреб) економічної та суспільної поведінки.

Міждисциплінарний підхід до аналізу теоретичних і концептуальних засад модернізації соціально-економічного розвитку показав, що ефективність побудови економічних систем і вирішення інституційних проблем (бар'єрів) розвитку національної економіки (зокрема корупції, високого рівня опортуністичної та девіантної економічної поведінки, інституційних вакуумів, пасток тощо) залежить від інституційного проектування системи суспільних взаємовідносин на аксіологічних засадах. Адже саме цінності суб'єкта господарювання визначають мотивацію, напрями, допустимі методи і шляхи здійснення його підприємницької діяльності, тобто характер економічних взаємовідносин у суспільстві загалом, а відтак можливість побудови нової ефективної, конкурентоспроможної і соціально орієнтованої моделі економічної системи.

Відтак автори пропонують власне трактування дефініції «аксіологічні чинники модернізації соціально-економічного розвитку», яка тлумачиться як комплекс духовних, морально-етичних, освітніх, культурних, ментальних цінностей, характеристик, норм, принципів, потреб і переконань економічних суб'єктів, що визначають характер і мотивацію їх ділової активності, якість господарських взаємовідносин у суспільстві, а отже формують аксіологічну основу та інституційні характеристики економічного середовища загалом. Це поняття трактується в межах розвитку інституціональної та неоінституціональної теорій і дозволяє врахувати неформальні чинники соціально-економічного розвитку, у т. ч. неформальну складову економічних взаємовідносин.

Необхідною є акцентуація уваги на ролі ключових аксіологічних чинників (духовний, морально-етичний, освітній, культурний і ментальний) у вирішенні основних проблем інституційного середовища суспільно-економічних взаємовідносин (в економічному та суспільно-гуманітарному аспектах), а відтак – модернізації соціально-економічного розвитку країни (рис. 1).

Беззаперечно, що модернізація соціально-економічного розвитку України першочергово потребує аксіологічної інституціоналізації формальних і неформальних норм і правил економічних взаємовідносин у суспільстві, що сприятиме розвитку ринкових механізмів «чесної» конкуренції (у т. ч. зниженню монополізації ринків та усуненню девіацій антропологічного характеру при встановленні конкурентного порядку) та соціально відповідальних суб'єктів господарювання.

Варто зауважити, що на шляху інтеграції України в систему європейських цінностей основними бар'єрами інституційного характеру є: поширення інституційних пасток і вакуумів, ортогональних інститутів, опортуністичної поведінки, а ментально-психологічного – зневіра населення до можливості змін на краще та усвідомлення невиконання формальними інститутами їхньої ключової функції (формалізації

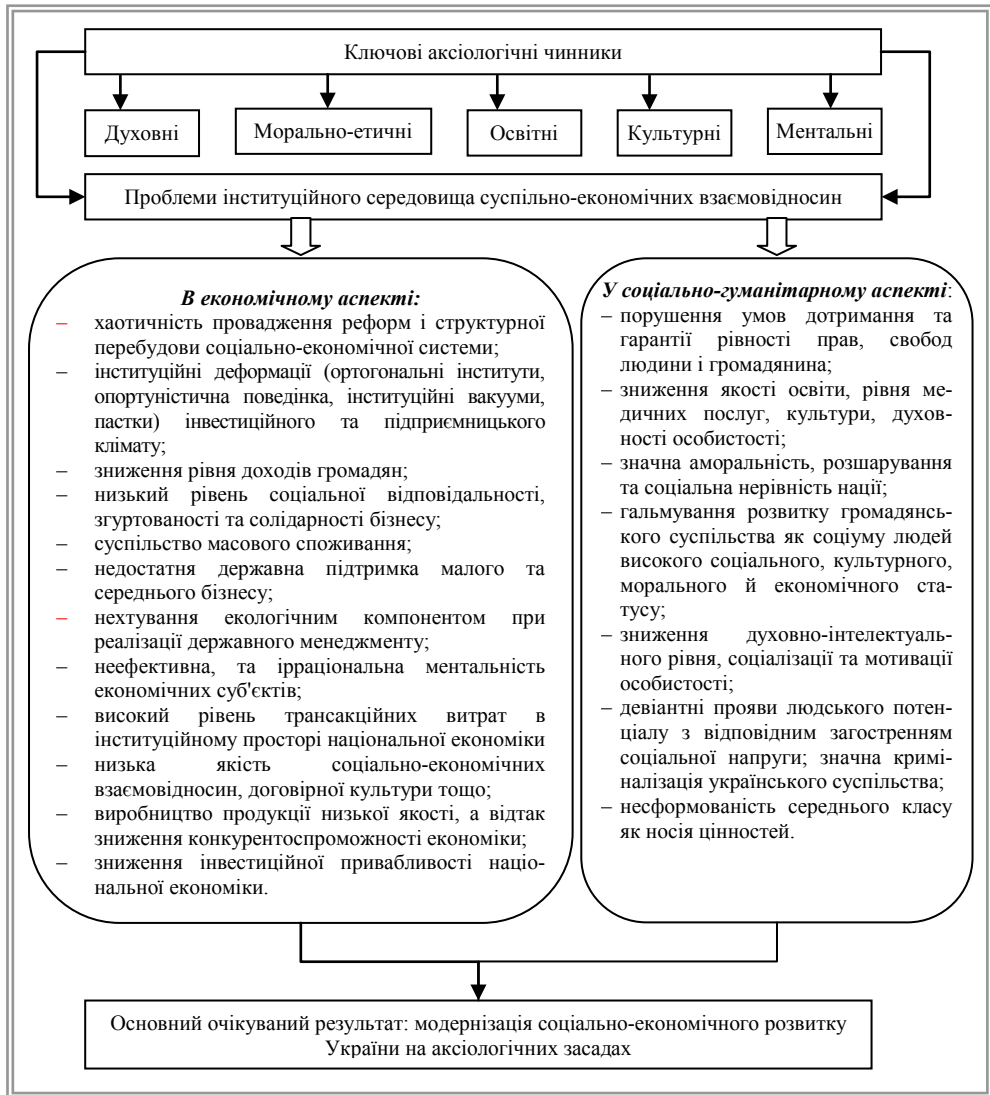

Рис. 1. Роль аксіологічних чинників у модернізації соціально-економічного розвитку України

Розроблено авторами.

економічних взаємовідносин), відсутність стратегічного бачення суб'єктами господарювання своєї діяльності у довгостроковій перспективі. Це пояснює слабкість функціонування формальних і деформації неформальних інститутів, а відтак поширення в Україні таких феноменів, як: «непрацюючі закони», «незатребувані стратегії та програми», «конфлікти інтересів регіональних еліт» тощо.

Враховуючи висновки фахівців ООН, конкурентні переваги країн і їх економічне зростання на 64% залежить від людського і соціального потенціалів. В Україні існує пряма залежність між показниками рівня бідності, оплати праці, соціальних стандартів, які визначають платоспроможний попит, і показниками соціально-економічного розвитку і рівня життя населення. Адже рівень соціальних стандартів у країні лише за останні два роки зростав удвічі нижчими темпами,

ніж рівень інфляції. Середньорічні зважені темпи приросту ВВП на одну особу в Україні за період 1995-2013 рр. становили 9,3%, реальної заробітної плати – 8,2%, а індексу споживчих цін – 21,6%.

Проблема гідної оплати праці, як передумови забезпечення економічного добробуту населення та зниження рівня девіацій людського потенціалу країни залишається невирішеною. Відставання України від країн Євросоюзу за показниками оплати праці (середня заробітна плата в Україні складає близько 3-18% рівня країн ЄС) є вищим, ніж відхилення щодо рівня продуктивності (близько 31% продуктивності праці країн ЄС). За 2003-2014 рр. в Україні темпи приросту продуктивності праці (19%) майже вдвічі перевищували приріст середньомісячної реальної заробітної плати (10,2%).

Відповідно, упродовж останніх десяти років не змінилась на краще ситуація щодо бідності в Україні – відносний показник (75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат) за національним критерієм коливається у межах 24-29%. Крім того, руйнівною тенденцією, не характерною для розвинених країн, є бідність серед працюючих.

Усі ці процеси негативно впливають на інституційне середовище національної економіки, деформують її ціннісні засади і постулати, дестимулюють соціально відповідальну господарську поведінку, зумовлюють неефективність проведених реформ, у т. ч. під впливом збільшення частки маргіналізованого населення, бідність якого (зокрема низький рівень споживання) не дозволяє відновити необхідний темп економічного розвитку. Як наслідок, ВВП на одну особу в Україні за показниками 2013 р. у 6,5 разу менший, ніж у країнах Європи та Середньої Азії.

Тому необхідною є аксіологічна модернізація соціально-економічного розвитку, адже результати проведеного компаративного аналізу економічних систем країн світу також підтвердили залежність їх соціально-економічного розвитку від сформованої аксіологічної системи економічних взаємовідносин, тобто наявності (відсутності) розвиненого інституційного забезпечення для подолання таких деструктивних інституційних деформацій, як корупція, тінізація економіки, економічна злочинність і рейдерство; розвитку «добросесної» конкуренції, рівних прав і свобод для ведення бізнесу, захисту прав власності. Це підтверджують відповідні регресійні рівняння і статистичні параметри їх адекватності (табл. 1).

За результатами проведеного соціологічного опитування населення м. Львова та області щодо ролі та значення цінностей у соціально-економічній системі України виявлено, що:

- 1) найбільш дестимулюючими чинниками розвитку національної економіки є: пияцтво, алкоголізм і наркоманія – 53,9% опитаних; корупція,

Таблиця 1

Компаративний аналіз впливу аксіологічних чинників на соціально-економічний розвиток країн світу у 2012-2013 рр.

№ з/п	Аксіологічні чинники	Рівень впливу
Вплив чинників на ВВП на одну особу		
1.	Сприйняття корупції	$r^2 = 0,5698; r = 0,6854; y = -6415,32 + 482,56 \times x$
2.	Економічна свобода	$r^2 = 0,5733; r = 0,6880; y = -44398,45 + 980,67 \times x$
3.	Легкість ведення бізнесу	$r^2 = 0,5177; r = -0,7195; y = 32400,41 - 194,12 \times x$
4.	Права власності	$r^2 = 0,7773; r = 0,8817; y = -33028,87 + 8789,51 \times x$
Вплив чинників на індекс розвитку людського потенціалу		
5.	Дотримання прав власності	$r^2 = 0,5334; r = 0,6583; y = -0,447 + 0,004 \times x$
6.	Свобода від корупції	$r^2 = 0,5651; r = 0,6820; y = -0,447 + 0,006 \times x$

Розраховано на основі [1-7].

хабарництво – 47,4%; збагачення за рахунок бідних – 25,9%; байдужість до чужих негараздів – 23,7%; аморальність у ЗМІ – 16%; грубість у відносинах між людьми – 10,2%;

- 2) на втрату ціннісних орієнтирів при здійсненні господарської діяльності найбільше вплинуло (36,2% опитаних) повне ігнорування законодавства через безкарність його невиконання, а також слабкість формальних інститутів – 25,2% (зокрема через переважання неформальних зв'язків, корумпованість контролюючих і регулюючих органів влади тощо) і зниження духовно-морального рівня і втрата моральних принципів у більшості населення країни (20%);
- 3) визначальними аксіологічними якостями людського потенціалу для ефективного соціально-економічного розвитку, на думку респондентів, є: духовність (52,9%), чесність (67,1%), освіченість (54,9%), працьовитість (64,3%), справедливість (62,8%), цілеспрямованість (55,1%), мудрість (66,3%);
- 4) основними чинниками, які гальмують процес модернізації національної економіки, є: ментальний – сприйняття України як безнадійної країни (26,9% респондентів) та опортуністичне мислення (20,4%); духовний і морально-етичний – ігнорування морально-етичних норм (22,7%) і занепад духовності (20,9%); освітній – надто велике навчальне навантаження (33,4%) і низька якість цінних навчальних програм (20,0%); культурний – ігнорування більшістю українського суспільства культурних засад на практиці (29,2%) та нерозуміння важливості культурного чинника в економічних взаємовідносинах (25,7%); 60,8% респондентів вважають, що втрата моральних цінностей у суспільстві загрожує економічній безпеці України. Задля модернізації соціально-економічного розвитку передусім, на думку респондентів, необхідно розвивати: нетерпиме ставлення до корупційних проявів (30,2%); суспільну мораль і духовність (23,9%); громадянське суспільство (20,4%). Своєю чергою, 41,7% респондентів вважають необхідним впровадження цінностей європейської системи господарювання в національну економіку.

На нашу думку, принципи аксіологічної модернізації соціально-економічного розвитку країни мають базуватися на засадах етично-моральної парадигми суспільних взаємовідносин; дотримання і гарантії рівності прав і свобод людини і громадянина; деактивізації процесів масового споживання в суспільстві; інкорпорування екологічних цінностей в інструменти державного менеджменту, екологізації економічного світогляду; підтримки духовно-інтелектуального розвитку, соціалізації та мотивації особистості; стимулювання соціальної відповідальності, партнерства, згуртованості та солідарності економічних суб'єктів.

Аксіологізація інституційного середовища економічних взаємовідносин (рис. 2) вимагає системних заходів щодо усунення інституційних деформацій інвестиційного та підприємницького клімату, удосконалення державної політики регулювання економічного розвитку в Україні на ціннісних засадах тощо. Відтак у межах пропонованої авторами концепції необхідно застосувати комплекс заходів щодо дерегуляції економічних відносин і зниження бюрократичного тиску на діяльність господарюючих суб'єктів, зокрема: посилити цивільно-правову відповідальність щодо державних службовців, які перешкоджають реалізації програм, стратегій, планів, заходів, завдань зі спрощення державної регуляторної політики; скорочення термінів отримання дозвільних документів і переліку видів діяльності, які не можуть здійснюватися за декларативним принципом; оптимізація процедури митного оформлення, оподаткування та декларування товару. Необхідною є підтримка соціальної та екологічної відповідальності бізнесу, соціального підприємництва та соціальних інвестицій, яка в межах концепції можлива шляхом надання пільг з оподаткування частини доходу, що підприємство

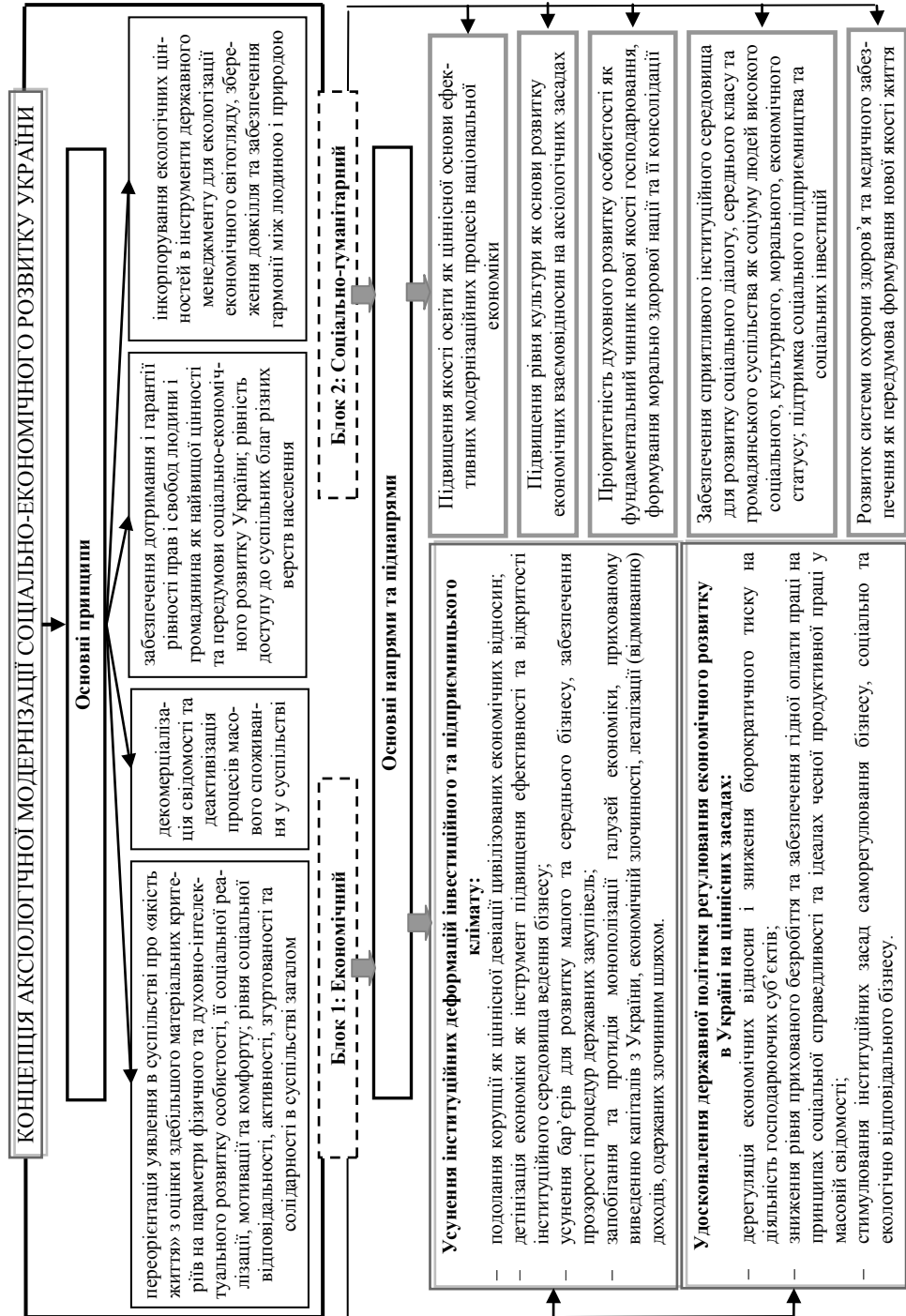

Рис. 2. Концепція аксіологічної модернізації соціально-економічного розвитку України*

Розроблено авторами.

спрямовує на соціальні інвестиції та людський розвиток; доповнення статті витрат затратами на соціальні інвестиції; використання пільгових умов кредитування тощо.

Також розвиток малого та середнього підприємництва є необхідною передумовою становлення середнього класу в Україні як ціннісного чинника модернізації національної економіки, зокрема шляхом: зростання добробуту населення, обсягів внутрішнього ринку, інвестиційного потенціалу; підвищення мінімальної заробітної плати, формування громадянського суспільства, зниження рівня соціальної стратифікації та зміцнення національної конкурентоспроможності.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Результати соціологічного опитування виявили, що втрата моральних цінностей у суспільстві загрожує економічній безпеці України. Основними бар'єрами модернізаційних процесів в Україні є: корупція та хабарництво; низький рівень захисту прав власності; занепад духовності; ігнорування морально-етичних норм економічних взаємовідносин; низька якість чинних освітньо-навчальних програм; ігнорування культурно-етичних засад у практиці господарювання; опортуністичне мислення та ментальне сприйняття України як безнадійної країни. Перспективи подальшого соціально-економічного розвитку України лежать у площині зміни наявної системи цінностей економічних взаємовідносин і розвитку: нетерпимого ставлення до корупційних проявів; суспільної моралі та духовності; громадянського суспільства, а також імплементації європейської системи цінностей господарювання.

2. Компаративний аналіз економічних систем країн світу підтвердив залежність їх розвитку (основних макропоказників) від інституційно-ціннісних характеристик системи економічних взаємовідносин, тобто інституційного забезпечення для усунення корупції, тінізації економіки, рейдерства, розвитку «чесної» конкуренції, свобод і легкості ведення бізнесу, захисту прав власності тощо.

3. Державне регулювання інституційних трансформацій в економічній системі України вимагає системного підходу до аксіологічного проектування інституційного середовища суспільно-економічних взаємовідносин. Відтак розроблена концепція аксіологічної модернізації соціально-економічного розвитку, пріоритетні напрями та заходи реалізації якої обґрунтовано в розрізі економічного (усунення інституційних деформацій інвестиційного та підприємницького клімату, удосконалення державної політики регулювання економічного розвитку в Україні на ціннісних засадах) та соціально-гуманітарного (підвищення якості освіти, медичних послуг, рівня культури, духовного розвитку особистості, формування нової якості господарювання і морально здорової та консолідованої нації; розвиток громадянського суспільства як соціуму людей високого соціального, культурного, морального, економічного статусу) блоків.

4. Отже, врахування аксіологічного підходу в державному регулюванні модернізаційних процесів в економіці та соціумі України сприятиме розвитку якісного людського потенціалу і мінімізації девіантних проявів у суспільстві, формуванню конкурентоспроможної економіки, базованої на правилах «чесної» конкуренції.

References

1. Economy Rankings (2015). *Website of World Bank Group "Doing Business"*. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/rankings>
2. Human Development Index and its components (2015). *Website "United Nations Development Programme"*. Data. Retrieved from <https://data.undp.org/dataset/Table-1-Human-Development-Index-and-its-components/wxub-qc5k>
3. Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity and Prosperity by Country. Visualize Economic Freedom Scores of World Countries (2015). *Website of The Heritage Foundation*. Retrieved from <http://www.heritage.org/index/visualize>
4. Index of Economic Freedom. About the index (2015). *Website of The Heritage Foundation*. Retrieved from <http://www.heritage.org/index/about>
5. Index of Economic Freedom. Explore the data (2015). *Website of The Heritage Foundation*. Retrieved from <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-variables>

6. Di Lorenzo F. (2013). International property rights index. Report. *Website of Property Rights Alliance*. Retrieved from <http://www.propertyrightsalliance.org/userfiles/2013%20International%20Property%20Rights%20Index-PRA.pdf>
7. Corruption perceptions index 2013 (2015). *Website of Transparency International*. Retrieved from <http://www.transparency.org/cpi2013/results>

Melnyk M. I., Zlydnyk Y. R. Axiological factors of modernization of socio-economic development of Ukraine.

The article is devoted reasoning of necessity to enhance axiological factors of modernization of socio-economic development of Ukraine. The basic characteristics and essential role of axiological factors in socio-economic development of country are determined, theoretical principles of axiological modernization of the national economy and generalized scientific approaches to impact assessment of axiological factors on socio-economic development are systematized. Conceptual and terminological research unit of national economy is expanded through the introduction into scientific language the definition of "axiological factors of modernization of socio-economic development". The evolution of views on the role of axiological factors in social and economic development of the countries was analyzed. The basic institutional, moral and psychological barriers of socio-economic development in the context of European integration are analyzed. According to the results of a questionnaire it was found that among the factors hindering the modernization of the national economy the most important in the system of social and economic relationship are: the decline of spirituality, ignoring the moral and ethical standards, educational (in particular the low quality of existing educational programs), cultural (lack of understanding of the importance of cultural factor in the economic relationship) and mental (opportunism, perception of Ukraine as a hopeless country, etc.), as well as the weakness of formal institutions (in particular, because of the dominance of informal relations, corruption of supervisory and regulatory authorities, etc.). Comparative analysis of the interdependence of the main macroeconomic indicators of the value characteristics of the economic environment based on international comparisons is conducted. The interdependencies are found between: macroeconomic indicators (GDP, capital investments, employment, direct foreign investment), indicators that reveal personal values as economic actors (education and intellectual, mental, cultural, spiritual dimension), institutional and axiological characteristics of system of economic relations in society (economic freedom, protection of property rights, facility of business leading, corruption). Conceptual approaches and principles of axiological modernization of socio-economic development of Ukraine are elaborated. The basic principles of the concept of axiological modernization of social and economic development of Ukraine are as follows: ethical and moral paradigms of social and economic relations; deactivating of consumer society; observance and guarantees of equal rights and freedoms of man and citizen as the highest value and background of social and economic development; support of spiritual and intellectual development, socialization and motivation of the individual; stimulation of social responsibility, activity, partnership, cohesion and solidarity of economic agents in the society; etc. Methodological principles of governmental regulations of institutional changes in the national economy are improved on the basis of justification and systematization of trends and policy measures of axiologization of institutional environment of socio-economic relations in the context of economic (elimination of institutional strains of investment and business climate, improvement of public policy regulations for business growth based on value principles of economic relationships) and socio-humanitarian (improving the quality of education, healthcare, level of culture, spiritual development of personality, the formation of a new quality management and mentally healthy and consolidated nation and the development of civil society) blocks.

Keywords: axiological factors, modernization, socio-economic development, axiologization of institutional environment, state regulation of modernization processes, axiological modernization of socio-economic development.

Мельник Мар'яна Іванівна – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору просторового розвитку ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: mar.melnyk@gmail.com).

Melnyk Maryana Ivanivna – Dr. Sci. (Econ.), Sen.Res., Head of the Sector of spatial development of the SI "Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine".

Злидник Юрій Романович – молодший науковий співробітник відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: youri-zl@ukr.net).

Zlydnyk Yuriy Romanovych – Junior Researcher of the Department of development of territorial communities and transborder cooperation of the SI "Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine"

Надійшло 08.09.2015 р.